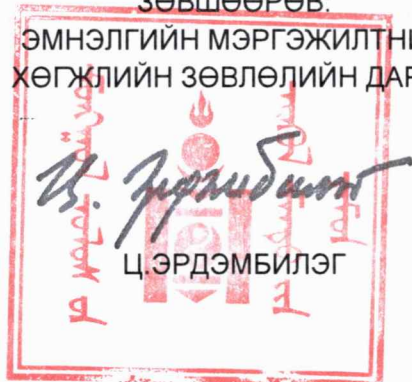

ЗӨВШӨӨРӨВ:

ЭМНЭЛГИЙН МЭРГЭЖИЛТНИЙ
ХӨГЖЛИЙН ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Ц.ЭРДЭМБИЛЭГ

БАТЛАВ:

ЭРҮҮЛ МЭНДИЙН ЯАМНЫ ДЭРГЭДЭХ
УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААН СУДЛАЛЫН
МЭРГЭЖЛИЙН САЛБАР ЗӨВЛӨЛИЙН
ДАРГА

САЛБАР
ЗӨВЛӨЛ
23

УХА057

Д.ЦОНД-АЮУШ

УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ ИХ ЭМЧИЙН
“МОНГОЛЫН УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ
ЗАСАЛ СУДЛАЛ”-ЫН
ҮНДСЭН МЭРГЭШЛИЙН СУРГАЛТЫН ХӨТӨЛБӨР

Мэргэшлийн индекс: S(r) 091704

Сургалтын хугацаа: 2 жил

УЛААНБААТАР ХОТ

2022 он

БОЛОВСРУУЛСАН АЖЛЫН ХЭСЭГ:

Н.Оюунцэцэг	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Уламжлалт эмчилгээний тэнхимийн эрхлэгч, Анагаах ухааны доктор, дэд профессор, Уламжлалт анагаах ухааны зөвлөх зэргийн эмч
Н.Занди	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Уламжлалт эмчилгээний тэнхимийн ахлах багш, Анагаах ухааны доктор, Уламжлалт анагаах ухааны тэргүүлэх зэргийн эмч
Ц.Бямба-Очир	Уламжлалт Анагаах Ухаан Технологийн Хүрээлэн, Төгсөлтийн дараах сургалтын албаны эмнэлзүйн сургагч багш, Анагаах ухааны магистр, Уламжлалт анагаах ухааны их эмч
Д.Отгонбаатар	Оточ Манрамба Их Сургууль, Уламжлалт анагаах ухааны тэнхимийн эрхлэгч, Анагаах ухааны магистр, Уламжлалт анагаах ухааны их эмч
Б.Буянжаргал	Оточ Манрамба Их Сургууль, Уламжлалт анагаах ухааны тэнхимийн багш, Уламжлалт анагаах ухааны их эмч

ХАМТРАН АЖИЛЛАСАН:

Уламжлалт Анагаах Ухаан Технологийн Хүрээлэн

Ч.Чимэдрагчаа	Уламжлалт Анагаах Ухаан Технологийн Хүрээлэнгийн захирал, Анагаахын Шинжлэх Ухааны доктор, профессор, Уламжлалт анагаах ухааны зөвлөх зэргийн эмч
Д.Шинэтуяа	Уламжлалт Анагаах Ухаан Технологийн Хүрээлэн, Төгсөлтийн дараах сургалтын албаны дарга, Анагаах ухааны магистр, Зүү эмчилгээний зөвлөх зэргийн эмч

Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль

Д.Цэнд-Аюуш	Уламжлалт анагаах ухаан судлалын мэргэжлийн салбар зөвлөлийн ерөнхий мэргэжилтэн, Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургуулийн захирал, Анагаах ухааны доктор, профессор
С.Хишигжаргал	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Дотор өвчин судлалын тэнхимийн эрхлэгч, Анагаах ухааны доктор, профессор, Уламжлалт анагаах ухааны зөвлөх зэргийн эмч
С.Сээсрэгдорж	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Дотор

	өвчин судлалын тэнхим, Анагаах ухааны доктор, профессор, Уламжлалт анагаах ухааны зөвлөх зэргийн эмч
П.Молор-Эрдэнэ	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Дотор өвчин судлалын тэнхим, Анагаах ухааны доктор, дэд профессор, Уламжлалт анагаах ухааны тэргүүлэх зэргийн эмч
Б.Лагшмаа	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Зүү төөнө заслын тэнхим, Анагаах ухааны доктор, дэд профессор, Зүү эмчилгээний зөвлөх зэргийн эмч
Ч.Батнайрамдал	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Төв Эмнэлгийн захирал, Анагаах ухааны доктор, дэд профессор, Уламжлалт анагаах ухааны тэргүүлэх зэргийн эмч
Т.Алимаа	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Уламжлалт анагаах ухаан судлалын тэнхим, Анагаах ухааны доктор, дэд профессор, Уламжлалт анагаах ухааны тэргүүлэх зэргийн эмч
З.Болортулга	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Олон Улсын сургууль, Уламжлалт эмчилгээний тэнхим, Анагаах ухааны доктор, Уламжлалт анагаах ухааны тэргүүлэх зэргийн эмч
Б.Цэрэнтогтох	Анагаахын Шинжлэх Ухааны Үндэсний Их Сургууль, Монгол Анагаах Ухааны Төв Эмнэлэг, Анагаах ухааны магистр, Уламжлалт анагаах ухааны их эмч

ХЯНАСАН:

П.Эрхэмбаяр	Эрүүл мэндийн яамны Төрийн захиргааны удирдлагын газрын дарга, Нийгмийн эрүүл мэндийн магистр
Б.Туяа	Эрүүл мэндийн яамны Төрийн захиргааны удирдлагын газрын мэргэжилтэн
Д.Дондогмаа	Эрүүл мэндийн хөгжлийн төвийн Хүний нөөцийн хөгжлийн албаны ахлах мэргэжилтэн, Анагаах ухааны магистр
М.Оюунчимэг	Эрүүл мэндийн яамны Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний газрын Уламжлалт анагаах ухааны хэлтсийн Уламжлалт анагаах ухааны тусламж үйлчилгээ хариуцсан ахлах шинжээч

Эмнэлгийн мэргэжилтний хөгжлийн зөвлөлийн
2022 оны 09 дүгээр сарын 23-ны өдрийн
28 дугаар тогтоолоор зөвшөөрөв

УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ ИХ ЭМЧИЙН
“МОНГОЛЫН УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ ЗАСАЛ СУДЛАЛ”
ҮНДСЭН МЭРГЭШЛИЙН СУРГАЛТЫН ХӨТӨЛБӨР

НЭГ. ҮНДЭСЛЭЛ

Уламжлалт анагаах ухааны тусламж үйлчилгээ үзүүлж байгаа эмнэлгийн байгууллагад ажиллаж буй уламжлалт анагаах ухааны их эмч нарын мэдлэг, чадвар, хандлагыг шинжлэх ухааны хөгжил, нийгмийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцүүлэн төгсөлтийн дараах сургалтаар тасралтгүй дээшлүүлэх нь чухал юм. Монгол Улсын хэмжээнд 2021 оны байдлаар Уламжлалт анагаах ухааны их эмч 1142 ажиллаж, нийт эмч нарын 11.1%-ийг эзэлж байна.

Эдүгээ дэлхийн анагаах ухааны хөгжлийн чиг хандлага, Монгол хүний өвчлөл, нас баралт, тархалтын судалгаанаас үзэхэд уламжлалт анагаах ухааны оношилгоо, эмчилгээ, урьдчилан сэргийлэх үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, уламжлалт анагаах ухаанаар төрөлжсөн нарийн мэргэжлийн мэргэшсэн эмч бэлтгэх хэрэгцээ, шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна. Уламжлалт анагаах ухааны дөрвөн ерөндгийн нэг болох уламжлалт засал нь аливаа өвчин эмгэгийг өвчин, өвчтөн, цаг улирал, хүрээлэн буй орчинтой нь уялдуулан урхаг, үлдэгдэлгүй бүрэн төгс эмчлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд ханах, төөнөх, дэвтээлэг, илж нухлах, жин тавих, туулгах, бөөлжүүлэх, шимжүүлэх зэрэг уламжлалт заслын аргуудаар эмчилж, эдгээр заслуудыг гардан хийх мэдлэг, ур чадвартай мэргэжилтэн бэлтгэх нь чухал юм.

Иймд “Төгсөлтийн дараах үндсэн ба төрөлжсөн мэргэшлийн сургалтын чиглэл, индекс шинэчлэн батлах тухай” Эрүүл мэндийн сайдын 2021 оны 7 дугаар сарын 7-ны өдрийн А/445 дугаар тушаалаар Уламжлалт анагаах ухааны чиглэлийн найман үндсэн мэргэшлийн сургалтын чиглэл, индекс батлагдсан нь төгсөлтийн дараах сургалтад томоохон дэвшил болж, сургалт явагдах эрхзүйн орчин бүрдсэнээр энэхүү хөтөлбөрийг боловсруулав.

Энэхүү хөтөлбөр нь уламжлалт анагаах ухааны чиглэлээр их, дээд сургуулийг бакалаврын зэрэгтэй хүний их эмчийн мэргэжлээр төгссөн, Монголын уламжлалт анагаах ухааны засал судлал үндсэн мэргэшлийн сургалтад хамрагдаж буй резидент эмч нарт зориулагдана.

ХОЁР. ЭРХЭМ ЗОРИЛГО

Уламжлалт анагаах ухааны чиглэлээр хүн амд эмнэлгийн анхан шатны чанартай тусламж үзүүлж, зонхилон тохиолдох өвчин эмгэгээс урьдчилан сэргийлж эрүүлжүүлэх, өвчин эмгэгийг оношлох, эмчлэх онолын мэдлэг, ур чадвар, дадал, хандлагыг эзэмшсэн уламжлалт анагаах ухааны мэргэжлийн эмчийн түвшинд эрүүл мэндийн бүх шатлалын эмнэлэгт бие даан ажиллах чадвартай Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын эмч (Doctor of Traditional external therapy) бэлтгэхэд оршино.

ГУРАВ. АЛСЫН ХАРАА

“Монголын уламжлалт анагаах ухааны засал судлал”-ын сургалтын хөтөлбөрөөр бэлтгэх эмчийн дүр зураг:

Хүн амыг уламжлалт анагаах ухаанаар өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, тусламж үйлчилгээ үзүүлэх үүрэг хариуцлагаа бүрэн ойлгосон; зонхилон тохиолдох өвчний оношилгоо, эм, заслын эмчилгээ хийхэд шаардагдах мэдлэг, ур чадварыг эзэмшсэн; эмчлүүлэгчид энэрэх сэтгэлээр хандаж, эмчийн ёс зүйг чандлан баримталдаг, багаар ажиллан эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг үр дүнтэй үзүүлж чаддаг уламжлалт анагаахын эмч байна.

ДӨРӨВ. СУРГАЛТЫН ЗОРИЛТ

Алсын харааг биелүүлэхэд чиглэсэн дараах цөм чадамжтай байна:

1. Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын эмч байх (*Doctor of Traditional external therapy*);
2. Мэргэжлийн байх (*Professional*)
3. Тасралтгүй суралцагч байх (*Continous Learner*)
4. Харилцагч байх (*Communicator*)
5. Хамтрагч байх (*Collaborator*)
6. Хүн амын эрүүл мэндийн зөвлөгч байх (*Community Health Advocate*)
7. Зохион байгуулагч, манлайлагч байх (*Leader*)

Энэхүү цогц чадамж нь **Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын эмчийг** төлөвшүүлэхэд чиглэсэн мэдлэг, чадвар, хандлагын тухай ойлголт юм. Үүнд:

1. Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын эмч байх (*Doctor of Traditional external therapy*):

- Хүн амын дунд зонхилон тохиолдох өвчний шинж тэмдгийг уламжлалт болон орчин үеийн анагаах ухааны оношилгооны аргуудыг хэрэглэн ялган таньж оношлох, анхан шатны арга хэмжээ авах;
- Үйлчлүүлэгчээс асуумж авах, бодит үзлэг хийх, үйлчлүүлэгчийн сэтгэл зүй, нийгмийн нөхцөл байдлыг үнэлж, оношилгоо, эмчилгээ, хяналтын зөвлөгөө гаргаж хэрэгжүүлэх;
- Дорно-Өрнийн анагаах ухааны суурь шинжлэх ухааны мэдлэгт үндэслэн эрүүл, эмгэг үзүүлэлтийг үнэлэх, анализ хийх, уламжлалт анагаах ухааны эмчилгээ заслыг гардан хийх;
- Орон нутгийн түвшинд хийгдэх оношилгоо, эмчилгээний гардан үйлдлийг бүрэн эзэмшиж, тусламж үйлчилгээг аюулгүй үзүүлэх;
- Орон нутгийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний нөөц бололцоонд тулгуурлан үйлчлүүлэгчид үзүүлэх тусламж үйлчилгээг шийдвэрлэх.

2. Мэргэжлийн байх (*Professionalism*):

- Монголын уламжлалт анагаах ухааны онол ойлголтод багтсан өвчнүүдийг оношлох асуумж, бодит үзлэгийн аргуудыг эзэмшиж, өвчнийг зөв оношлох, ялган оношлох, оношийн үндэслэл гаргах;

- Эмчилгээний төлөвлөгөө боловсруулах, идээ ундаа, явдал мөр, эм, засал, нэгдмэл эмчилгээний болон урьдчилан сэргийлэх аргуудыг оновчтой сонгох;
- Уламжлалт заслын аргууд, иог бясалгал, нэгдмэл анагаах ухааны эмийн бус эмчилгээний арга техникийг өндөр түвшинд хийж гүйцэтгэх, эмчлүүлэгчид зааж сургах, зөвлөх;
- Анагаах ухааны бусад мэргэжилтнүүдтэй баг болон хамтран ажиллах, нарийн мэргэжилтний оношилгоо, эмчилгээг үнэлж дүгнэх;
- Эмчлүүлэгчид биеийн байдал болон эмчилгээнийх нь талаар зөв, ойлгомжтой тайлбарлах.

3. Суралцагч байх (*Learner*):

- Мэдлэг, чадвараа байнга дээшлүүлэх хүсэл, эрмэлзэлтэй байх, цагийг үр бүтээлтэй ашиглах;
- Олон төрлийн мэдээллийн эх үүсвэрээс суралцах, мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх;
- Богино хугацааны хэрэгцээт сургалтуудад хамрагдах;
- Хамтран суралцагч болон эмнэлгийн бусад мэргэжилтнүүдтэй харилцан мэдлэг, чадвараа хуваалцах, тэдгээрт сургалт хийх замаар суралцах.

4. Харилцагч (*Communicator*):

- Үйлчлүүлэгч болон түүний гэр бүлийн гишүүн, асран хамгаалагч, төрөл, садны хүнтэй зүй зохистой үг хэллэг ашиглан зөв боловсон харилцах;
- Үйлчлүүлэгчид шаардлагатай мэдээлэл өгөхдөө ойлгоход хялбар үг хэллэг ашиглах;
- Шаардлагатай тохиолдолд эмчлүүлэгчийн оношилгоо, эмчилгээний талаар бусад эмнэлгийн мэргэжилтэнтэй зөвлөлдөх.

5. Хамтрагч (*Collaborator*):

- Тухайн орон нутгийн уламжлалт анагаахын тусламж, үйлчилгээтэй холбоотой асуудлаар мэргэшлийн эмч нартай мэдээлэл солилцох, хамтран ажиллах;
- Эмнэлгийн эмч, мэргэжилтнүүдтэй мэдлэг, чадвараа хуваалцан хамтран ажиллах;
- Эмч, үйлчлүүлэгчийн хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, эмчилгээ үйлчилгээг үйлчлүүлэгчийн хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэх.

6. Хүн амын эрүүл мэндийн зөвлөгч (*Community health advisor*):

- Хүн амд эрүүл мэндээ сахин хамгаалахад туслах сургалт сурталчилгаа явуулах, зөвлөгөө өгөх;
- Хүн амын эрүүл мэндийн хэрэгцээнд тохирсон арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх;

- Үйлчлүүлэгчийн удирдан чиглүүлэгч, үлгэр дуурайлал болох.

7. Зохион байгуулагч, манлайлагч (Leader):

- Уламжлалт анагаах ухаанаар дамжуулан эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний чанарыг нэмэгдүүлж, жигд хүртээх;
- Эмнэл зүйн харилцаанд ёс зүйн хэв хэмжээг мөрдөж, хууль тогтоомжид нийцсэн харилцаа хандлагыг төлөвшүүлэх;
- Өвчний эдгэрэлтийг хурдасгах бүх боломжийг дайчлан ажиллах;
- Нотолгоотой, аюулгүй байдлыг хангасан тусламж үйлчилгээг үзүүлэхэд анхаарах.

ТАВ. СУРГАЛТЫН АРГА ЗҮЙ

5.1. Сургалтын чиглэл, хугацаа, байршил

- Сургалт эрхлэх зөвшөөрөл бүхий эмнэлгийн тусламжийн байгууллага, эмнэлгүүдтэй сүлжээ үүсгэн хамтран ажиллана.
- Сургалтын нийт хугацаа 2 жил байна. 1 улирал нь 22 долоо хоног үргэлжилнэ. Сургалтын хугацаанд суралцагч нь жилд 1 сар амарна. Нийт 88 долоо хоног суралцана. Тойролтын хугацааг үндсэн болон бусад сүлжээ эмнэлгүүдийн уламжлалтын тасгийн онцлог, хүчин чадалд тохируулан зохицуулна.
- Суралцагч эмчийн өдөр тутмын болон 7 хоногийн үйл ажиллагааны хуваарийг сургалт эрхлэх эмнэлэг болон бусад сүлжээ эмнэлгүүдийн уламжлалт анагаах ухааны тасаг, сургалтын алба боловсруулна.
- Монголын уламжлалт анагаах ухааны Засал судлалын чиглэлээр үндсэн мэргэшлийн сургалт эрхлэх зөвшөөрөл авсан байгууллага нь сургалтын үндсэн байгууллага байх ба шаардлагатай тохиолдолд бусад эрүүл мэндийн байгууллагатай сүлжээ эмнэлэг үүсгэн ажиллана.
- Сургалт эрхлэх байгууллага дээр зохион байгуулагдаж буй Эмнэлгийн мэргэжилтний ёс зүй, харилцаа, хандлага, Халдварын сэргийлэлт, хяналт, Амилуулах суурь тусламж, Эрүүл мэндийн салбарт мөрдөгдөж буй хууль, журам, зөрчлийн тухай хууль, хувь хүний нууцтай холбоотой хууль, Эмнэлгийн эрх зүйн чиглэлээр сургалтанд заавал хамрагдана.

5.2. Зайлшгүй танин мэдэж, суралцах шаардлагатай шинж тэмдэг, суурь мэдлэг, өвчин, гардан үйлдэл

Сургалтын агуулгын хүрээнд Монголын уламжлалт анагаах ухааны засал судлал үндсэн мэргэшлээр суралцаж байгаа эмч нь сургалтын төгсгөлд орон нутагт ганцаараа бие даан тусламж, үйлчилгээ үзүүлж чадах түвшинд хүрэхийн тулд эмнэл зүйн сургагч багшийн хяналт дор амбулаториор ирэх үйлчлүүлэгч, хэвтэн эмчлүүлэгсдийн УАУ-ны оношилгоо, заслын эмчилгээг хариуцан ажиллах явцдаа дараах шинж тэмдэг, өвчин, гардан үйлдлийг гүйцэтгэж, үндсэн мэргэшлийн сургалтад оролцоно.

5.2.1. Өвчний шинж тэмдэг (*signs and symptoms*) (аль ч тойролтод тохиолдох):

Өвчний түүх, бодит үзлэгт үндэслэн эрэмбэлэн ангилж, ялган оношилгоо хийн, анхан шатны эмчилгээ, уламжлалт анагаахын тусламж үйлчилгээг үзүүлж чаддаг болох:

1. Халууралт (*Fever*)
2. Шарлалт (*Jaundice*)
3. Толгой өвдөлт (*Headache*)
4. Ухаан алдалт, балралт (*Altered level of consciousness*)
5. Таталт (*Seizure*)
6. Ханиалгалт, цэр гаралт (*Coughing, Excretion sputum*)
7. Цээжээр өвдөлт (*Chest pain*)
8. Дотор муухайралт, бөөлжилт, хоосноор огиулах (*Nausea, Vomiting*)
9. Хэвлийн өвдөлт (*Stomachache*)
10. Суулгалт (*Diarrhea*)
11. Нуруугаар өвдөлт (*Back pain*)
12. Мөчдийн саажилт (*Paralysis*)
13. Хаван /цайвар, усан, суваг хаван/ (*Edema*)
14. Үений өвдөлт (*Arthralgia*)
15. Зүрх зогсолт (*Cardiac arrest*)
16. Жихүүцэх (*Shivering*)
17. Таван мэдрэхүй үл тодрох (*dullness of the sense organs*)
18. Сэтгэл санаа тогтворгүй болох (*Mental instability*)
19. Сүүж бэлхүүс, яс үесээр хатгуулж өвдөх (*Stabbing pain in the hips, waist, bones and joints*)
20. Энд тэндгүй тогтворгүй өвдөх (*Shifting pain*)
21. Идээ шингэсний дараа, өглөө үүрээр, үдшийн бүрийд өвчин хөдлөх (*Arising after digestion, in the evening and around dawn*)
22. Аманд гашуун амт амтагдах (*Bitter taste in the mouth*)
23. Идээ шингэх үед өвдөх (*Pain during digestion*)
24. Хоолонд дургүй болох (*Loss of appetite*)

5.2.2. Зайлшгүй суралцаж, таньж мэдэх шаардлагатай өвчин эмгэгүүд:

Гурван гэм, хурмал өвчин судлал

1. Хийн өвчин (A00-A03)
2. Шарын өвчин (TMB00- TMB02)
3. Бадганы өвчин (TMC00- TMC03)
4. Хурмал борын өвчин (TMD00- TMD04)

Дотор өвчин судлал

1. Эс шингэх өвчин (TME00)
2. Бэтэг (TME01)
3. Цайвар хаван (TME02)
4. Суваг хаван (TME03)

5. Усан хаван (ТМЕ04)
6. Хорхойн өвчин (ТМЕ05)
7. Өтгөн хаагдах (ТМЕ06)
8. Шээс хаагдах (ТМЕ07)
9. Шижин (ТМЕ08)
10. Зүрхний өвчин (ТМК00)
11. Уушгины өвчин (ТМК01)
12. Элэгний өвчин (ТМК02)
13. Дэлүүний өвчин (ТМК03)
14. Бөөрний өвчин (ТМК04)
15. Ходоодны өвчин (ТМК05)
16. Нарийн гэдэсний өвчин (ТМК06)
17. Бүдүүн гэдэсний өвчин (ТМК07)
18. Цэсний өвчин (ТМК08)

Халуун өвчин судлал (ТМF00- I00)

1. Халуун, хүйтний хэрэгт товчоон (ТМF00)
2. Уул талын завсрын халуун (ТМF01)
3. Эс боловсорсон халуун (ТМG00)
4. Дэлгэрсэн халуун (ТМG01)
5. Хоосорсон халуун (ТМG02)
6. Нуугдсан халуун (ТМG03)
7. Хуучин халуун (ТМG04)
8. Булингартсан халуун (ТМG05)
9. Гэмтсэн халуун (ТМН00)
10. Хямарсан халуун (ТМН01)
11. Халдварт халуун (ТМН02)

Лаборатори

1. Лабораторийн шинжилгээ
2. Зүрхний цахилгаан бичлэг, Дотор өвчин судлал
3. Хэт авиан оношилгоо (ЭХО)
4. Гэрлийн шинжилгээ (Рентген)

Яаралтай тусламж судлал:

1. Толгой, хүзүү, нурууны гэмтэл (суурь тусламж, тээвэрлэлт)
2. Түлэгдэл, хөлдөлт
3. Амьсгалын замд гадны биетээр бөглөрөх, живэх
4. Ясны хугарал
5. Тархинд цус харвах (цочмог үеийн)
6. Зүрхний дутагдал, зүрхний шигдээс (цочмог үеийн)
7. Шок, Ком
8. Хүчил шүлтийн тэнцвэр алдагдал
9. Цочмог хордлого
10. Могой, шавжид хатгуулах (хачиг)

5.2.3. Гардан үйлдлийн жагсаалт:

1. Хануурын боолтыг зөв хийж чангалуур тавих
2. Ханах цусны хэмжээг тохируулж гаргах, цус зогсоох даралттай боолт хийх
3. Толгой хүзүүний ханах судсуудыг ханах
4. Гарын болон хурууны завсрын ханах судсуудыг ханах
5. Хөлийн ханах судсуудыг ханах
6. Хурууны зэтрээс цус авах
7. Шивүүр засал хийх
8. Самнуур засал хийх
9. Хатгах засал, түрэм засал хийх
10. Шовгон төөнийг бэлтгэх, төөнөх засал хийх
11. Харандаан төөнөөр төөнөх засал хийх
12. Дам төөнөх аргаар төөнөх засал хийх
13. Шууд төөнөх аргаар төөнөх засал хийх
14. Зүүлэх төөнө хийх
15. Тогтмол бумба тавих
16. Дахимал бумба тавих
17. Гулгуур бумба тавих
18. Зөгийн балаар татах эмчилгээ хийх
19. Эмт бодис бүхий рашаан (5 рашаан, барагшун, шилмүүст, халгай, сэндэн)-ыг найруулах, бэлтгэх, өвчтөнийг оруулах
20. Ууран дэвтээлэг засал хийх (цайны уур, ясны шөлний, хонины толгойн уухаар утах, дэвтээлэг, хөлөргөх)
21. Ороож боох дэвтээлэг (арьслах, сэвслэх, шавар, гүзээ унуулах, далан түрүү, халгай, ганга, сэндэн, жонлон, гадар үлчүгийн ороолт)
22. Хүйтэн жин засал хийх
23. Халуун жин засал хийх
24. Элсэн жин
25. Дараах аргуудаар бариа хийх (илэх, дарах, түлхэх, хутгах, нухлах, хөдөлгөх, хөдөлгөж дарах, тогших, алгадах, цохих арга)
26. Бүх биеийн зөөлөн бариа хийх
27. Тархи доргисон үед бариа хийх
28. Шимжүүлэх бариа хийх (сүү, шөл, шар сүү, шар тос, рашаан, халуун тос, арвайн бариа)
29. Зарим осол гэмтлийн үеийн бариа засал (ясны бариа засал, жу-до бариа засал, аарцаг нурууны бариа засал)
30. Эмчилгээний шинж чанартай түүхий эдийг ашиглаж (толгойн түрхлэг, жамц давсан түрхлэг, арвайн түрхлэг, арьсны түрхлэг) бариа хийх
31. Нэмэлт материал (гуаша, эвэр хусуур, модон нухуур, цэгэн нухуур) ашиглаж бариа хийх
32. Тосон засал хийх
33. Туулгах засалд өвчтөнийг бэлтгэн, зөв байрлуулах, туулгах засал хийх, заслын сүүлийг хураах

34. Бөөлжүүлэх засалд өвчтөнийг бэлтгэн, зөв байрлуулах, бөөлжүүлэх засал хийх, бөөлжүүлгийн сүүлийг таслах
35. Хамрын туулга
36. Зөөлөн шимт
37. Нируха
38. МУАУ-ны өвчинд тохирсон идээ ундаан засал хийх
39. Хийн гаргалтууд хийх (цагаан, улаан, сармисан, исгэлэн)
40. Иогийн аргаар хамар, чих цэвэрлэх
41. иогийн аргаар ходоод угаах
42. иогийн аргаар гэдэс цэвэрлэх
43. Иогийн амьсгалын дасгалууд, цээжний ба хэвлийн амьсгал хийх
44. Иогийн асана дасгалууд, нарны мөргөлийн дасгал хийх

СУРГАЛТЫН АГУУЛГА

Сургалт нийт 88 долоо хоног үргэлжлэх тойролтуудыг хийж гүйцэтгэсэн байна. Тойролтоор сургалт хариуцсан байгууллагын ментор багш, сургагч багш, мэргэжилтнүүд хариуцан зохион байгуулж үр дүнг сургалтын дэвтэрт (Log book) тэмдэглэнэ.

Тойролтын хуваарь

№	Тойролтын нэр	Долоо хоног
1	Монголын уламжлалт анагаах ухааны онол	4
2	Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын техник	8
3	Анагаах ухааны зурхай	2
4	Оношилгоо	6
5	Яаралтай тусламж	4
6	Дотрын өвчний заслын эмчилгээ	24
7	Халуун өвчний заслын эмчилгээ	8
8	Мэдрэлийн өвчний заслын эмчилгээ	8
9	Эмэгтэйчүүдийн өвчний заслын эмчилгээ	6
10	Хүүхдийн өвчний заслын эмчилгээ	6
11	Монголын уламжлалт анагаах ухааны идээ ундаан засал, өвчнөөс сэргийлэх ёс	4
12	Монголын уламжлалт анагаах ухааны бариа засал	4
13	Иог, бясалгал эмчилгээ	4
Нийт		88

ТОЙРОЛТ 1. МОНГОЛЫН УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ ОНОЛ

1. Уламжлалт анагаах ухааны хөгжлийн түүхэн үе шатууд, “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс” (АУДҮ) зохиолын агуулга, бүтэц 4 үндэс (жүд), 11 орон (най), 15 үес (гав), 4 товч (доши) хэмээх ухагдахуун
2. Уламжлалт анагаах ухааны тулгуур онолууд болох арга билгийн онол, таван махбодын онол, цул сав эрхтний онол, махбодын билгэ чанар, мөн чанар
3. Биеийн ба өвчний билгэ чанар, эрүүл ба өвчтэй биеийн мөн чанар
4. Өвчний шалтгаан, нөхцөл, орох ёс, өвчин явагдах үе шат
5. Өдөр бүрийн хийгээд цаг, ахуй үесийн явдал мөрийн тухай, өвчингүй эрүүл орших ёс
6. Дөрвөн ерөндгийн тухай ойлголт /идээ ундаа, явдал мөр, эм, засал/
7. Хөврөл тогтох бойжих ёс, долоон тамир тунгалаг цөвийн боловсролт
8. Биеийн гүйцэд хэмжээ
9. Биеийн үйл ялгал, өвөрмөц чанар

ТОЙРОЛТ 2. МОНГОЛЫН АНАГААХ УХААНЫ ЗАСЛЫН ТЕХНИК

1. Ханах ёс, ханах судаснууд, нэршил, байршил
2. Судсыг боох, ханах арга, онцлог, оньс, гарах хүндрэл
3. Төөнөх заслыг хийх, төөнөх бэлчрүүд, нэршил, байршил, онцлог, гарах хүндрэл, биеийн арын болон өврийн төөнөх бэлчир, тодорхойлох арга, монгол, төвөд нэршил, тохирох өвчин, онцлог, гарах хүндрэл
4. Дэвтээлэг засал, байгалийн болон хиймэл рашаан, рашааныг гадуур ба дотуур хэрэглэх, рашааны биед үзүүлэх нөлөө, рашаанд эмчлүүлэгчийг бэлтгэх, оруулах
5. Шавар эмчилгээ, ангилал, үйлдэл, тохирох өвчин, онцлог, гарах хүндрэл
6. Соруул засал, эмчилгээний үйлдэл, хийх арга, самнуур
7. Шивүүр хийх арга хийх арга, анхаарах зүйл
8. Хатгах засал хийх арга, анхаарах зүйл
9. Түрэм, хийх арга, анхаарах зүйл
10. Жин засал, халуун хүйтэн жин, хийх арга, хэрэглэх материал
11. Хэвлийн ба судасны туулга хийх арга, онцлог, гарах хүндрэл, хэрэглэх жор найралтууд
12. Бөөлжүүлэх засал хийх арга, тохирох өвчин, онцлог, гарах хүндрэл, хэрэглэх жор найралтууд

ТОЙРОЛТ 3. АНАГААХ УХААНЫ ЗУРХАЙ

1. Зурхайн төрөл зүйл, тулгуур онолууд
2. Суудлын үүднээс өвчтөнийг (өвчнийг) шинжлэх
3. Жилийн суудал биед нөлөөлөх нөлөөлөл
4. Нашидүрсүм, гүмиг тэргүүтнийг буулгах (тооцох) ёс
5. 8 хөлөлийн тухай
6. Суудал хүний эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлөх тухай
7. 9 мэнгэний тухай

8. Мэнгэ хүний эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлөх
9. 12 жилийн амь, бие, эрхтэн, хийморь, сүлд махбодуудуудын эерэг, сөрөг нөлөөлөл
10. Таншин буюу өвчтөний (өвчний) зурхай

ТОЙРОЛТ 4. ОНОШИЛГОО

1. Уламжлалт анагаах ухааны оношилгооны аргууд
2. Лабораторийн шинжилгээний аргууд
3. Дүрс оношилгооны аргууд

ТОЙРОЛТ 5. ЯАРАЛТАЙ ТУСЛАМЖ

1. Зүрх судасны өвчний яаралтай тусламж
2. Мэдрэлийн өвчний яаралтай тусламж
3. Хоол боловсруулах эрхтний өвчний яаралтай тусламж
4. Хүүхдийн өвчний яаралтай тусламж
5. Бөөр шээсний замын өвчний яаралтай тусламж
6. Амьсгалын эрхтний өвчний яаралтай тусламж

ТОЙРОЛТ 6. ДОТРЫН ӨВЧНИЙ ЗАСАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

Гурван гэм, хурмал өвчин судлал

1. Хийн өвчин (A00-A03)
2. Шарын өвчин (TMB00- TMB02)
3. Бадганы өвчин (TMC00- TMC03)
4. Хурмал борын өвчин (TMD00- TMD04)

Дотор өвчин судлал

5. Эс шингэх өвчин (TME00)
6. Бэтэг (TME01)
7. Цайвар хаван (TME02)
8. Суваг хаван (TME03)
9. Усан хаван (TME04)
10. Хорхойн өвчин (TME05)
11. Өтгөн хаагдах (TME06)
12. Шээс хаагдах (TME07)
13. Шижин (TME08)
14. Зүрхний өвчин (TMK00)
15. Уушгины өвчин (TMK01)
16. Элэгний өвчин (TMK02)
17. Дэлүүний өвчин (TMK03)
18. Бөөрний өвчин (TMK04)
19. Ходоодны өвчин (TMK05)
20. Нарийн гэдэсний өвчин (TMK06)
21. Бүдүүн гэдэсний өвчин (TMK07)
22. Цэсний өвчин (TMK08)

ТОЙРОЛТ 7. ХАЛУУН ӨВЧНИЙ ЗАСАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

1. Халуун, хүйтний хэрэгт товчоон (TMF00)
2. Уул талын завсрын халуун (TMF01)
3. Эс боловсорсон халуун (TMG00)
4. Дэлгэрсэн халуун (TMG01)
5. Хоосорсон халуун (TMG02)
6. Нуугдсан халуун (TMG03)
7. Хуучин халуун (TMG04)
8. Булингартсан халуун (TMG05)
9. Гэмтсэн халуун (TMH00)
10. Хямарсан халуун (TMH01)
11. Халдварт халуун (TMH02)

ТОЙРОЛТ 8. МЭДРЭЛИЙН ӨВЧНИЙ ЗАСАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

1. Галзууруулагч адын өвчин (TMS01.1-TMS01.7)
2. Толгойн өвчин (TMJ00.1-TMJ00.8)
3. Хэл чулчрах (TMA00.5)
4. Саа өвчин (TMS03)
5. Нүүр нэг тал руу мурийх (TMA00.6)
6. Хагас бие хатах (TMA00.8)
7. Бүтэн бие хатах (TMA00.9)
8. Цагаан судасны өвчин (TMM16.1-TMM16.4)
9. Толгойн цагаан судасны өвчин (TMM16.5)
10. Их биеийн цагаан судасны өвчин (TMM16.6)
11. Үе гишүүний цагаан судасны өвчин (TMM16.7)

ТОЙРОЛТ 9. ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ӨВЧНИЙ ЗАСАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

Суралцагчид уламжлалт анагаах ухааны өвчнийг анагаах заслын ерөндгийн үүднээс зонхилон тохиолдох эмэгтэйчүүдийн өвчнийг уламжлалт заслын эмчилгээгээр эмчлэх онолын мэдлэг болон гардан үйлдлийг мэргэжлийн өндөр түвшинд гүйцэтгэх мэдлэг, чадвар, хандлагыг эзэмшүүлэхэд оршино.

ТОЙРОЛТ 10. ХҮҮХДИЙН ӨВЧНИЙ ЗАСАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

Суралцагчид уламжлалт анагаах ухааны өвчнийг анагаах заслын ерөндгийн үүднээс зонхилон тохиолдох хүүхдийн өвчнийг уламжлалт заслын эмчилгээгээр эмчлэх онолын мэдлэг болон гардан үйлдлийг мэргэжлийн өндөр түвшинд гүйцэтгэх мэдлэг, чадвар, хандлагыг эзэмшүүлэхэд оршино.

ТОЙРОЛТ 11. МОНГОЛ АНАГААХ УХААНЫ ИДЭЭ УНДААН ЗАСАЛ, ӨВЧНӨӨС СЭРГИЙЛЭХ ЁС

1. Уламжлалт анагаах ухааны өвчнийг анагаах заслын ерөндгийн үүднээс зонхилон тохиолдох өвчнүүдийг идээ ундаа эмчилгээгээр эмчлэх,
2. Өвчнөөс сэргийлэх ёс

ТОЙРОЛТ 12. МОНГОЛЫН УЛАМЖЛАЛТ АНАГААХ УХААНЫ БАРИА ЗАСАЛ

1. Монгол анагаах ухааны бариа заслын хөгжиж ирсэн түүх, онцлог
2. Зонхилон тохиолдох эмгэгүүдийн үед хийх монгол барианы техник
3. Бариа засал эмчилгээний мөн чанар, зорилго, аргууд
4. Бариа засал эмчилгээний тасгийн зохион байгуулалт, халдвар хамгааллын дэглэм, бариа заслын нэр томъёо, дүн бүртгэлийн үзүүлэлтүүд
5. Суваг хэрдэс, бэлчир сүвийн талаарх ойлголт, цул савд холбогдох сувгууд
6. Бариа заслын оношилгооны аргууд

ТОЙРОЛТ 13. ИОГ БЯСАЛГАЛ ЭМЧИЛГЭЭ

1. Суралцагчид зонхилон тохиолдох өвчин эмгэгүүдийг эмчлэх, урьдчилан сэргийлэхэд иог, бясалгал эмчилгээний аргуудыг хэрэглэх онолын мэдлэг болон гардан үйлдлийн ур чадвар, хандлагыг гүнзгийрүүлэн олгоход оршино.
2. Суралцагч иог эмчилгээний гарал үүсэл, хөгжиж ирсэн түүх, иогийн онцлог, мэдрэлийн болон бусад зонхилон тохиолдох эмгэгүүдэд нөлөөлөх, урьдчилан сэргийлэх үйлдэл бүхий иогийн асануудын талаарх онолын мэдлэгийг эзэмшинэ.
3. Суралцагч зонхилон тохиолдох эмгэгүүдэд нөлөөлөх, урьдчилан сэргийлэх үйлдэл бүхий иогийн асануудыг хийж гүйцэтгэх арга, техникийг эзэмшинэ.

Загвар 1

Ажлын байрны сургалт (*On-the-Job Training*)

Аргачлал	Суралцагч эмчийн тоо	Үргэлжлэх цаг, давтамж	Сургалт явагдах газар	Үйлчлүүлэгч/ Хэрэглэгдэхүүн	Удирдагч, хамтрагч
Амбулаторийн үзлэг хийх	1	3 цаг 7 хоногт удаа	Амбулатори	Өвчтөн	Эмнэлзүйн сургагч багш
Хяналтын тойрон үзлэг хийх	3-5	1 цаг Өдөр бүр	Тасаг	Өвчтөн	Эмнэлзүйн сургагч багш
Сургалтын тойрон үзлэг хийх	3-5 хүртэл	1 цаг 7 хоногт удаа	Сургалтын өрөө, танхим	Слайд	Эмнэлзүйн сургагч багш
Гардан үйлдэл хийх	Өдөр бүр 3-5	Шаардагдах хугацаагаар	Эмчилгээний өрөө	Өвчтөн	Эмнэлзүйн сургагч багш

Хяналтын тойрон үзлэг:

Хэвтэн эмчлүүлж байгаа эмчлүүлэгчийн биеийн байдлыг суралцагч эмч нь эмнэл зүйн сургагч багшид (бусад эмч) танилцуулах зорилготой үзлэг. Үүний тулд суралцагч эмч нь урьдчилан бие даан өвчний түүх, сувилагчийн тэмдэглэлийг үзэж танилцан, эмчлүүлэгчтэй уулзаж асуумж цуглуулж

(ганцаарчилсан үзлэг), эмнэл зүйн сургагч багшид (бусад эмч) танилцуулахад бэлдэнэ. Танилцуулга хийхдээ хувь хүний мэдээллийг анхаарна. Танилцуулгыг сургалтын өрөө, танхим эсвэл өвчтөний өрөөнөөс гадна хийх ба өвчтөний орны дэргэдэх тойрон үзлэгийг эмнэл зүйн сургагч багштай (бусад эмч) хамт хийнэ. Хяналтын тойрон үзлэгээр өвчтөнөөс асуумж авах, үзлэг хийх аргад суралцана.

Сургалтын тойрон үзлэг:

Сургалтад тохиромжтой 1-2 өвчтөнийг сонгож, өвчтөний биеийн байдлыг суралцагч эмч нь танилцуулах ба бусад оролцогчид (хамтран суралцагч эмч, эмнэл зүйн сургагч багш, бусад эмч) асуулт тавьж, хэлэлцүүлэг өрнүүлнэ. 1 тохиолдолд 30-60 минут зарцуулна. Үүний дараа өвчтөний орны дэргэд үзлэг хийнэ. Хэлэлцүүлгийн явцад эмнэл зүйн таамаглал дэвшүүлэх, онош тавих зэрэгт суралцана.

Загвар 2

Танхимын сургалт (*Off-the-Job Training*)

Аргачлал	Суралцагч эмчийн тоо	Үргэлжлэх цаг, давтамж	Сургалт явагдах газар	Хэрэглэгдэхүүн	Удирдагч, хамтрагч
Семинар	25 хүртэл	7 хоногт 2-3 удаа 90 минут	Сургалтын анги, танхим	Зонхилон тохиолдох өвчний сэдвүүдээр PPT, карт	Эмнэлзүйн сургагч багш, хамтран суралцагч эмч
Бие даалт: Эмнэлзүй, онолоор	1	Тохиромжтой чөлөөт цаг	Гэртээ, номын сан	Ном, интернэт	Өөрөө, хамтран суралцагч эмч
Лекц	25 хүртэл	7 хоногт 2-3 удаа 90 минут	Сургалтын анги, танхим	Слайд	Эмнэлзүйн сургагч багш, хамтран суралцагч эмч
Журнал клуб	25 хүртэл	7 хоногт 1 удаа 60 минут	Сургалтын анги, танхим	Слайд, эрдэм шинжилгээний өгүүлэл	Эмнэлзүйн сургагч багш, хамтран суралцагч эмч
Симуляци (дуураймал орчин)	5 хүртэл	7 хоногт 1 удаа 60 минут	Ур чадварын өрөө, яаралтай тусламжийн өрөө	Хамтран суралцагч эмч, манекен	Эмнэлзүйн сургагч багш
Дүрд тоглох	5 хүртэл	7 хоногт 1 удаа 60 минут	Ур чадварын өрөө, яаралтай тусламжийн өрөө	Хамтран суралцагч эмч	Эмнэлзүйн сургагч багш

Загвар 3

Үйл ажиллагааны хуваарь

Цаг	Даваа	Мягмар	Лхагва	Пүрэв	Баасан
~8:00	Ганцаарчилсан үзлэг	Ганцаарчилсан үзлэг	Ганцаарчилсан үзлэг	Ганцаарчилсан үзлэг	Ганцаарчилсан үзлэг

8:00-9:00	Хяналтын тойрон үзлэг	Хяналтын тойрон үзлэг	Хяналтын тойрон үзлэг	Хяналтын тойрон үзлэг	Хяналтын тойрон үзлэг
9:00-	Амбулаторийн үзлэг	Бие даалт	Амбулаторийн үзлэг	Бие даалт	Амбулаторийн үзлэг
12:00-13:00	Бие даалт	Лекц, семинар	Бие даалт	Лекц, семинар	Журнал клуб
16:00-17:00	Сургалтын тойрон үзлэг	Бие даалт	Сургалтын тойрон үзлэг	Бие даалт	Бие даалт

ДОЛОО. ҮНЭЛГЭЭ, ЭРГЭН ЗӨВЛӨГӨӨ

7.1 Суралцагч эмч ба хариуцагч

Сургалтын 2 жилийн хугацаанд суралцагч эмч бүрд хэрхэн ахин дэвшиж байгаа, хэрхэн сайжруулах тухай эргэн зөвлөгөө өгөх, суралцагч эмчийн хувийн төлөвлөгөөний талаар зөвлөлдөх, тэднийг хариуцан ажиллах хүн ((mentor) цаашид "хариуцагч" гэх)-ийг оноож хуваарилна. Суралцагч эмч нь сургалт эхлэх үед хариуцагчтай уулзах ба цаашид 2-3 сар тутамд 1 удаа уулзаж ярилцан, үнэлгээтэй танилцаж, эргэн зөвлөгөө авна.

7.2 Суралцагч эмч ба эмнэл зүйн сургагч багш

Суралцагч эмч ба эмнэл зүйн сургагч багш

Суралцагч эмчийн тойролт бүрд сургалт удирдах эмнэл зүйн сургагч багш оноож хуваарилна:

- Суралцагч эмч нь тухайн тойролт эхлэхээс өмнө эмнэл зүйн сургагч багштай уулзаж, тойролтын хугацаанд тавьсан зорилтоо ярилцана.
- Суралцагч эмч нь тойролтын явцад тавьсан зорилтод хүрэхийн тулд дутагдаж байгаа зүйлийн тухай эмнэл зүйн сургагч багштай ярилцана.
- Суралцагч эмч нь тойролт дуусахад эмнэл зүйн сургагч багштай ярилцлага хийж, сургалттай холбоотой асуудлаар заавар, зөвлөгөө авна.
- Сургагч багш нь Анагаах ухааны магистр, доктор, дэд профессор, профессор цол зэргээс доошгүй зэрэгтэй, багшлах эрх бүхий, сурган заах арга зүйн албан ёсны сургалтад хамрагдсан байна.
- Сургагч багш нь мэргэжлийн ахлах, тэргүүлэх зэрэгтэй эмч, 8-аас доошгүй жил мэргэжлээрээ ажилласан, дадлага туршлагатай, сурган заах арга зүйн албан ёсны сургалтад хамрагдсан байна.
- Элсэгч нь Анагаах ухааны их, дээд сургуулийг УАУ-ны их эмчийн мэргэжлээр төгссөн, бакалаврын зэрэгтэй байна.

7.3 Үнэлгээний арга

Суралцагчийг Явцын ба Төгсөлтийн шалгалт гэсэн 2 байдлаар үнэлнэ.

7.3.1 Төгсөлтийн шалгалт

Эрүүл мэндийн хөгжлийн төвөөс зохион байгуулах "Монголын уламжлалт анагаах ухааны засал судлал"-ын сургалтын төгсөлтийн шалгалт өгнө. Шалгалтад тэнцсэн тохиолдолд "Монголын уламжлалт анагаах ухааны заслын эмч"-ийн үнэмлэх олгоно.

7.3.2 Ажлын байранд суурилсан үнэлгээ (*Workplace-based Assessment*)

360 хэмийн үнэлгээ (*360-Degree Assessment*):

Суралцагч эмчийн мэргэжлийн байх (*professionalism*) болон зохион байгуулагч, манлайлагч (*leader*) байх зэргийг үнэлэхэд хэрэглэнэ. 2 жилийн сургалтын дунд үе болон төгсөх үед хийнэ. Тойролтыг удирдсан эмнэл зүйн сургагч багш, сувилахуйн мэргэжилтэн, тухайн тасаг, нэгжийн хамтран ажилласан эмч, эмнэлгийн мэргэжилтэн, өвчтөн зэрэг нийт 5 хүн тус тусдаа үнэлнэ. Үнэлгээ хийх хүнийг сургалтын албанаас сонгоно. Үнэлгээний дүнг суралцагч эмч болон хариуцагчид танилцуулж, үнэлгээнд үндэслэсэн эргэн зөвлөгөөг хариуцагчаас суралцагчид өгнө.

Mini-CEX/Эмнэл зүйн дасгал үнэлгээ (*Mini-Clinical Evaluation Exercise*):

Зайлшгүй таньж мэдэх 24 шинж тэмдгээс тойролт бүрд 5-аас доошгүй шинж тэмдгийг түс бүр 3-аас доошгүй удаа, нийт 15-аас доошгүй удаа үнэлгээ хийнэ. Өөр тойролтод ижил шинж тэмдгээр үнэлгээ хийсэн ч болно. (Жишээ нь: Үндсэн зургаан өвчний тойролтод хэвлийгээр өвдөх шинж тэмдгийг оролцуулан 5 шинж тэмдгээр үнэлгээ хийсэн бол дотор өвчин, эс шингэсэн өвчний тойролтод ч хэвлийгээр өвдөх шинж тэмдгийг оролцуулан 5 шинж тэмдгээр үнэлгээ хийж болно).

Үнэлгээ хийх эмчийг эмнэл зүйн сургагч багш эсвэл тухайн тасаг, нэгжийн туршлагатай эмч нараас суралцагч эмч өөрөө сонгох ба тухайн сонгосон эмч шууд ажиглаж, үнэлгээ хийсний дараа үр дүнг суралцагч эмчид танилцуулж, цаашид хэрхэн сайжруулах зөвлөгөө заавал өгнө.

Гардан үйлдлийн ур чадварын шууд ажиглалт / DOPS (*Direct Observation of Procedural Skills*):

Зайлшгүй сурах 29 гардан үйлдлээс 25-аас доошгүйг хийж чаддаг болсныг эмнэл зүйн сургагч багш нотолж, баталгаа өгөх хүртэл давтан үнэлгээ хийнэ. Үнэлгээ хийх эмчийг эмнэл зүйн сургагч багш эсвэл тухайн тасаг, нэгжийн туршлагатай эмч нараас суралцагч эмч өөрөө сонгох ба тухайн сонгосон эмч шууд ажиглаж, үнэлгээ хийсний дараа үр дүнг суралцагч эмчид танилцуулж, цаашид хэрхэн сайжруулах зөвлөгөө заавал өгнө.

Портфолио үнэлгээ (*Portfolio Assessment*):

Суралцагч эмч нь сургалтын хугацаанд суралцсан лекц, уламжлалт анагаахын тусламж үйлчилгээний сургалтын үеэр эрүүл мэндийн сургалт, сурталчилгаа хийсэн материал зэрэг сургалттай холбоотой бусад бичиг баримтыг үр дүн болгож хадгална.

7.4 Үнэлгээний дүнг хянах

- 360 хэмийн үнэлгээний дүнг сургалтын алба хяналт тавьж, хадгална. Үнэлгээний дүнг суралцагч эмч, хариуцагчид танилцуулах ба бусадтай хуваалцахгүй байхыг анхааруулна.
- Mini-CEX болон DOPS үнэлгээний дүнг суралцагч эмч өөрөө хадгална.

- Портфолиод үнэлгээ, эмнэл зүйн сургагч багштай зөвлөлдсөн бусад асуудал, өгсөн зөвлөгөөг бичиж тэмдэглэн хадгална.
- Суралцагч эмч нь тойролт бүрийн төгсгөлд Mini-сех болон DOPS үнэлгээний дүнг сургалтын албанд хүлээлгэн өгнө.
- Сургалтын алба үнэлгээний дүнг сургалтын хяналтын зөвлөлд танилцуулах ба сургалтын төгсгөлд хариуцагчаас суралцагч эмчид зөвлөгөө өгнө.

7.5 Сургалтын төгсөлтийг шийдвэрлэх

- Тойролт бүрд хийгдсэн Mini-сех болон DOPS үнэлгээний дүнг нэгтгэсний үндсэн дээр суралцагч эмчийг тухайн тойролтыг төгсгөх эсэх шийдвэрийг сургалтын хяналтын зөвлөл гаргана. Сургалтын хяналтын зөвлөл нь тойролт бүрд хийгдсэн Mini-сех болон DOPS үнэлгээний дүн, 360 хэмийн үнэлгээний нэгдсэн дүн, суралцагчийн сургалтын ирц, зайлшгүй таньж мэдэж суралцах шинж тэмдэг, өвчний тохиолдол, гардан үйлдлийн тоог харгалзан сургалтын төгсөлтийг эцсийн шийдвэрийг гаргана. Шийдвэр гаргах шалгуур нь:
  - Зайлшгүй таньж мэдэх 24 шинж тэмдгээс 2 жилийн турш 22-оос доошгүйг оношилж, эмчлэн туршлага хуримтлуулсан байна. Зайлшгүй туршлага хуримтлуулсан байх шаардлагатай өвчний тохиолдлын тоо нь :
    - * Тойролт бүрд заагдсан өвчний бүх тохиолдлыг тус бүр 5-аас доошгүй удаа үзэж, туршлага хуримтлуулсан байна.
    - * Зайлшгүй суралцах 44 гардан үйлдлээс 2 жилийн турш 40-өөс доошгүйг хийж гүйцэтгэн, туршлага хуримтлуулсан байна.
- Тойролт бүрийн төгсгөлд эсвэл 2 жилийн сургалтын эцэст суралцагчийг төгсгөх боломжгүй гэсэн шийдвэр гарсан тохиолдолд шалтгаан, цаашид сургалтыг хэрхэн төгсгөх талаарх шийдвэр, зөвлөмжийг сургалтын алба болон хариуцагчаас тухайн суралцагч эмчид тайлбарлаж өгнө.

НАЙМ. ХЭРЭГЖҮҮЛЭЛТ (ХӨТӨЛБӨРИЙГ НЭВТРҮҮЛЭХ БА ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ)

8.1 Сургалтын хяналтын зөвлөл

- Сургалтын албаны мэргэжилтэн, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний байгууллагын дэд дарга, амбулатори - уламжлалт эмчилгээний тасгийн хариуцагч, тухайн тойролтын сургалт хариуцагч, сувилахуйн албаны төлөөлөл, эмнэлгийн захиргааны албаны төлөөлөл, суралцагч эмчийн төлөөллөөс бүрдэнэ. Сургалтын хяналтын зөвлөл нь эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний байгууллагын даргын шууд удирдлага дор ажиллана.
- Сургалтын хяналтын зөвлөл нь сар бүр хуралдана.
- Сургалтын хяналтын зөвлөл нь суралцагч эмчийн сургалт, тулгарсан асуудалтай танилцах, суралцагч эмчтэй холбоотой бүх асуудлыг ярилцаж, шийдвэрлэх арга замыг судалдаг бүтэц байна.
- Сургалтын хяналтын зөвлөлийн гишүүд нь сургалтыг илүү сайжруулахын тулд өөрийн мэдлэг, боловсролоо дээшлүүлэхийг зорьж ажиллана.

8.2 Хөтөлбөрийн хяналт

- Сургалтын алба хөтөлбөрт 5 жил тутамд үнэлгээ хийнэ.

- Хөтөлбөр хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай сургалтын төлөвлөгөө гаргах, эмнэл зүйн сургагч багшид чиглэсэн сургалт (Faculty Development), суралцагч эмчийн нийгмийн асуудалд дэмжлэг үзүүлэх, шаардагдах санхүүжилтийг төсөвт тусгах зэргийг сургалтын алба хариуцна.

8.3 Сургалтын танилцуулга (*Orientation*)

Сургалт эхлэхийн өмнө тойролт бүрийн сургалтын төлөвлөгөө (*Program*) болон хөтөлбөрийн (*Curriculum*) агуулгын уялдааг тодорхой ойлгох, сургалт эрхлэх байгууллага (эмнэлэг, эрүүл мэндийн төв), түүний үйл ажиллагаа, эмчилгээ, оношилгооны аюулгүй байдал, халдварын сэргийлэлт, хяналт, эмнэлгийн мэргэжилтний ёс зүй, харилцаа, хандлага, эрүүл мэндийн салбарт мөрдөгдөж буй хууль, журам, зөрчлийн тухай хууль, эмнэлгийн эрх зүйн тухай суралцагч эмчид гүнзгий ойлголт өгөх зорилго бүхий танилцуулга хичээлийг зохион байгуулна.

360 ХЭМИЙН ҮНЭЛГЭЭНИЙ ХУУДАС

Суралцагч эмчийн нэр: _____

Үнэлгээ хийгч: Эмнэл зүйн сургагч багш Сувилагч Бусад _____

Суралцагч эмчийг ажигласны үндсэн дээр, бусдаас сонссон, мэдсэн зүйл дээр бус, суралцагч эмчийн зан үйлийг хэр давтамжтай байсныг өөрийнхөө ажигласнаар оноо тавина уу.

☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Үнэлэх боломжгүй	Ховор (≤ 19)	Заримдаа (20-49%)	Ихэнхдээ (50-79%)	Бараг бүгд ($\geq 80\%$)

Өвчтөн/гэр бүлийн хувийн асуудлыг хүндэтгэдэг	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Эмнэлгийн бичиг баримтыг бүрэн гүйцэт, гаргацтай, цаг хугацаанд нь хөтөлдөг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Орон нутгийн хүн амын эрүүл мэндийн асуудалд өөрийн санаачилгаар хувь нэмрээ оруулдаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Өвчтөний бие даасан байдлыг хүндэтгэж, өвчтөнд тохирсон хамгийн зөв шийдвэрийг гаргахад хичээн зүтгэл гаргадаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Хувь хүний онцлогийг харгалзан өвчтөнийг хүндэтгэж эмчилдэг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Өөрийн эмнэл зүйн ур чадварыг дээшлүүлэхийн тулд сургалт болон бусад боломжийг алдалгүй ашигладаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Өөрийн уламжлалт анагаах ухааны онолын мэдлэгээ дээшлүүлэхийн тулд бие даан суралцдаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Орон нутаг дахь бусад эмнэлгийн мэргэжилтэнтэй хамтран ажилладаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Эмнэлэг доторх бусад эмч, мэргэжилтэнтэй хамтран ажилладаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Орон нутгийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээнд зохион байгуулах, манлайлах үүрэгтэйг ухамсарладаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4
Эмнэлэг доторх тусламж, үйлчилгээнд зохион байгуулах, манлайлах үүрэгтэйгээ ухамсарладаг.	☐ NA	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4

1 эсвэл 4 оноо тавьсан бол тухайн асуултын дагуу саналаа бичнэ үү.

--

Дүгнэлтийг тодорхой бичих хэрэгтэй. Жишээ нь: "Тэр бол найдваргүй" гэх нь тодорхой биш. Илүү хэрэг болох дүгнэлт бол: "Тэр сүүлийн 3 удаагийн журнал клубийн 2-т нь хэн нэгэнд урьдчилан мэдэгдэлгүйгээр оролцсонгүй."

Өөрөөсөө асуу: "Миний дүгнэлт цаашид сайжрахад нь суралцагч эмчид хэрэг болох уу?"

ЯВЦЫН MINI-СЕХ ҮНЭЛГЭЭНИЙ ХУУДАС

Он,сар, өдөр _____/_____/_____

Суралцагч эмчийн нэр: _____

Үнэлэгчийн нэр: _____

Сургалт эрхлэх байгууллага: _____ Нэгж: _____ Газар: Амбулатори
 Эмийн үйлдвэр УА тасаг Бусад _____ Өвчтөний нас: _____ Хүйс: Эр Эм

Өвчтөний зовуурь: Халуурах Шарлах Толгой өвдөх Ухаан санааны байдал өөрчлөгдөх Татах Ханиалгах Цээжээр өвдөх Дотор муухайрах, бөөлжих, Хоосон огих Хэвлийгээр өвдөх Суулгах Нуруу өвдөх Саажих Хавагнах Үе өвдөх Зүрх зогсох Жихүүцэх Эвшээх, суниах Таван мэдрэхүй үл тодрох Сэтгэл санаа тогтворгүй болох Сүүж бэлхүүс, яс үесээр хатгуулж өвдөх Энд тэндгүй тогтворгүй өвдөх Идээ шингэсний дараа, өглөө үүрээр, үдшийн бүрийд өвчин хөдлөх Аманд гашуун амт амтагдах Идээ шингэх үед өвдөх Хоолонд дургүй болох Бусад

Сайн талууд	Сайжруулахад чиглэсэн зөвлөгөө	Бусад

Сургалтын тухайн үед суралцагч эмчийг ямар түвшинд байгааг ажигласнаа үнэлнэ үү.

Бодит үзлэг хийх шаардлагагүй тохиолдолд тэмдэглэнэ үү

Үнэлгээ	Хангалтгүй	Завсрын	Хангалттай
Өвчний түүх авах			
Бодит үзлэг			
Оношилгоо, эмчилгээний менежмент			
Харилцааны ур чадвар			
Эмнэл зүйн ерөнхий чадвар			

Сайжруулахын тулд зөвшилцөж биелүүлэх үйлдэл

--

Үнэлэгчийн гарын үсэг _____ Суралцагч эмчийн гарын үсэг _____

"Хангалттай" гэж тодорхойлоход хэрэглэх үзүүлэлт

Өвчний түүх авах	<ul style="list-style-type: none"> • ялган оношилгоо хийхүйц дэлгэрэнгүй асуумж авдаг • өвчтөний хэрэгцээг илрүүлж, хариу үзүүлдэг. • өвчтөний дохио зангааг ойлгож, тохиромжтой хариу үзүүлдэг.
Бодит үзлэг	<ul style="list-style-type: none"> • ялган оношилгоо хийхүйц дэс дараалсан бодит үзлэг хийдэг. • үзлэгийн үед өвчтөнд таатай байдал бүрдүүлэхэд анхаардаг.
Эмнэл зүйн менежмент	<ul style="list-style-type: none"> • зөв онош тавьдаг • оношилгоо, эмчилгээнд шаардлагатай шинжилгээ төлөвлөж, үр дүнг ашигладаг. • тохирсон эмчилгээг эхлүүлдэг. • тохирсон тасаг, эмнэлэгт шилжүүлдэг, цааш нь хяналт тавьдаг.

Харилцааны ур чадвар	<ul style="list-style-type: none"> • өвчтөн, түүний гэр бүл, асран хамгаалагч, төрөл садны хүнийг сайн сонсдог. • өвчтөн, түүний гэр бүл, амран хамгаалагч, төрөл садны хүнтэй эелдэг энгийн үг хэллэг хэрэглэж харилцдаг • өвчтөн, түүний гэр бүл, амран хамгаалагч, төрөл садны хүний зовнилыг хуваалцаж, хүндэтгэлтэй ханддаг.
Эмнэл зүйн ерөнхий чадвар	<ul style="list-style-type: none"> • Системтэй (харилцан уялдаатай) арга замыг тодорхойлдог. • өвчтөний таатай, аюулгүй байдлыг хангахад тодорхой идэвх зүтгэл гаргадаг • би гэр бүлийнхээ хэн нэгнийг энэ эмчээр эмчлүүлэхийг зөвшөөрч чадна!

ХАВСРАЛТ 3

ГАРДАН ҮЙЛДЛИЙН УР ЧАДВАРЫН ШУУД АЖИГЛАЛТ (DOPS)-ЫН ҮНЭЛГЭЭ

Он,сар, өдөр _____/_____/_____

Суралцагч эмчийн нэр: _____

Үнэлэгчийн нэр: _____

Сургалт эрхлэх байгууллага: _____ Нэгж: _____ Газар: Амбулатори

Эмийн үйлдвэр УА тасаг Бусад _____

Гардан үйлдэл: Амилуулах суурь тусламж, зүрх уушгины сэхээн амьдруулалт
 Тариа хийх (судас тариа, булчин тариа, арьсан дор) Зүрхний цахилгаан бичлэг хийх Цусан дахь сахарын хэмжээг тодорхойлох Ханах заслын холын бэлтгэл хийх Ханах заслын ойрын бэлтгэл хийх Хануурын боолт хийх Ханах засал хийх Уул өвсөн төөнө хийх Харандаан төөнө хийх Эмч бодисын төөнө хийх (Монгол төөнө) Зүүлэх төөнө засал хийх Хайрцган төөнө хийх Шовгон төөнө хийх Хатгуур засал хийх Бүлээн зүү засал хийх Сам соруул засал хийх Соруул засал хийх Шивүүр засал хийх Усан дэвтээлэг засал хийх Ороож боох дэвтээлэг хийх Илж нухлах засал хийх Шимжүүлэх бариа хийх Жин засал хийх

Одоог хүртэл суралцагч эмчийн тухайн гардан үйлдлийг хийсэн тоо _____

Үнэлгээ	Хангалтгүй	Завсрын	Хангалттай	Ажиглагдаагүй/ үнэлэх боломжгүй
Хийх гэж буй үйлдлээ өвчтөнд тайлбарладаг. Өвчтөнөөс зөвшөөрлийн хуудас авдаг.				
Гарлан үйлдэл хийх бэлтгэлийг зохистой хийдэг.				
Халдваргүйжүүлэх үйлдлийг гүйцэтгэдэг, багаж хэрэгслийг аюулгүй хэрэглэдэг.				
Арга техникийг чадварлаг гүйцэтгэдэг.				

Өөрийн чадахгүй үйлдлийг ойлгож, шаардлагатай үед тусламж дууддаг.				
Багаж хэрэгсэл, материалыг цэвэрлэдэг				
Шаардлагатай бичиг баримтыг гүйцэт бичдэг.				
Гардан үйлдэл хийх ерөнхий чадвар				

Зөвлөмж:

- Сайн тал:
- Сайжруулах тал:

Бусад санал:

Сайжруулахын тулд зөвшилцөж, биелүүлэх үйлдэл:

Үнэлэгчийн гарын үсэг: _____

Суралцагч эмчийн гарын үсэг: _____

НОМ ЗҮЙ

1. Д.Цэнд-Аюуш, Т.Алимаа, Ч.Батнайрамдал “Монгол анагаах ухааны онол” “Мөнхийн үсэг” ХХК. 2017 он
2. Х.Тумбаа “Анагаах ухааны дөрвөн үндэс”(хөрвүүлсэн) Улаанбаатар 1991
3. Ютиг Ёндонгомбо “Сориг жүд ши” Монгол хадмал хэвлэл, Өвөр Монголын үндэстний хэвлэлийн хороо, I,II боть.Хөх хот 1991 он
4. Анагаах ухааны дөрвөн үндэс
5. Дарам манрамба Лувсанчойдог. Алтан хадмал.
6. Ном сурах бичиг
7. Н.Оюунцэцэг, Д.Цэнд-Аюуш, Н.Төмөрбаатар, Т.Алимаа,“Монгол анагаах ухааны засал” Улаанбаатар, 2017
8. С.Сээсрэгдорж “Монголын уламжлалт анагаах ухааны өвчнийг анагаах увьдис” УБ. 2012
9. Б.Уул. Уламжлалт заслын болор эрхи.
10. С.Зина, М. Мягмаржав. “Таван засал” /хөрвүүлсэн/, УБ 1995
11. Б.Батжаргал “Монгол зурхай буюу эртний Монгол математик” УБ.1990.62 х
12. Балжорравдан “Өлзий хутгын сайн найлзуур модон” орчуулсан Даваасүрэн. Д УБ.2008 он х 8,13,20,21,25
13. С.Сээсрэгдорж “Тэжээхүйн ухаан дахь эрүүл аж төрөх их өв соёл” УБ.2012
14. Н.Оюунцэцэг, Д.Цэнд-Аюуш, Н.Төмөрбаатар, Т.Алимаа,“Монгол анагаах ухааны засал” Улаанбаатар, 2017
15. С.Сээсрэгдорж “Монголын уламжлалт анагаах ухааны өвчнийг анагаах увьдис” УБ. 2012
16. А.Хиранмаяананда. Иогоор өөрийгөө анагаахуй.
17. Н.Занди. Иогийн гарын авлага.
18. Шри Шри Рави Шанкар. Патанжали иогийн судар.
19. Шри Шри Рави Шанкар. Аштавакра Гита.
20. Swami Satyananda Saraswati. Asana pranayama mudra bandha.
21. Sivananda yoga Vedanta center.
22. Б.Дагвацэрэн, Ө.Батчимэг, Т.С. Варламова, Г.Наранцэцэг. “Өвчнөөс сэргийлэх уламжлалт анагаах ухааны ёс” УБ.2003.
23. С.Сайнсайхан “Уламжлалт анагаах ухааны онолын бие, хэл, сэтгэлийн нэгдмэл чанарын асуудлын харьцуулсан судалгаа” Магистрын зэрэг горилсон нэг сэдэвт бүтээл. УБ. 2013.